

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.222.7

Багіров С. Р.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА НЕОБЕРЕЖНОГО ЗЛОЧИНУ, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ КІЛЬКОМА СУБ'ЄКТАМИ

SOCIAL DANGER OF THE NEGLIGENCE CRIME IS COMMITTED BY SEVERAL OFFENDERS

У статті здійснена оцінка рівня наукової аргументації тези про підвищену суспільну небезпеку необережного співзаподіяння порівняно з одноособово вчиненим необережним злочином. Доводиться, що висновок деяких юристів про підвищену суспільну небезпеку необережного співзаподіяння є умоглядним; він не підтверджується дослідницькими даними і не ґрунтується на них.

Ключові слова: суспільна небезпека, необережний злочин, необережне співзаподіяння, суб'єкт злочину, порушення правил безпеки, злочинні наслідки.

В статті здійснена оцінка рівня наукової аргументації тези про підвищену суспільну небезпеку необережного співзаподіяння порівняно з одноособово вчиненим необережним злочином. Доводиться, що висновок деяких юристів про підвищену суспільну небезпеку необережного співзаподіяння є умоглядним; він не підтверджується дослідницькими даними і не ґрунтується на них.

Ключевые слова: общественная опасность, неосторожное преступление, неосторожное сопричинение, субъект преступления, нарушение правил предосторожности, преступные последствия.

In the research paper had been estimated the level of the scientific reasoning of the thesis about increased social danger-causality in crimes are committed by negligence in comparison with a single-handed crime is committed by negligence. We proved, that conclusion by some lawyers about increased social danger-causality in crimes is committed by negligence is speculative; the conclusion is not approval by research facts and not rely bases on they.

Key words: public danger, careless crime, reckless crimes are committed, perpetrator, violation of the rules of precaution, criminal consequences.

Практика розгляду справ про необережні злочини все більшою мірою фіксує ситуації, коли необережний злочин вчиняється через поєднання порушень правил безпеки з боку кількох осіб. На підставі цього в сучасній доктрині кримінального права визнано, що вчинення одного необережного злочину декількома суб'єктами є непоодиноким фактом об'єктивної дійсності.

Сьогодні ми спостерігаємо підвищення активності наукових досліджень щодо кримінально-правової оцінки необережного злочину, який вчиняється кількома суб'єктами. Здебільшого ці дослідження стосуються вивчення необережного співзаподіяння як складової загальної проблеми багатосуб'єктних злочинів у кримінальному праві.

Більшість дослідників необережного співзаподіяння у своїх працях вважає за потрібне зачепити питання про суспільну небезпеку таких проявів девіантності. Водночас у висновках, яких вони доходять, спостерігається певна тенденційність. Автори, намагаючись обґрунтувати актуальність та важливість своїх наукових пошуків, звертаються до апробованого часом (на їхню думку) критерію: за аналогією з оцінкою небезпеки співучасті у злочині вони визна-

чають, що явище багатосуб'єктних необережних злочинів має підвищену суспільну небезпеку. Проте такий підхід видається суто умоглядним, оскільки безпосередньо по наукових працях можна спостерігати той факт, що теоретики кримінального права, не прагнучи вийти за межі самозамкненості науки кримінального права, просто розповсюджують установлену в доктрині думку про обов'язково підвищений ступінь суспільної небезпеки злочину, вчиненого кількома особами, з інституту співучасті у злочині на явище необережного співзаподіяння.

Водночас правильне розуміння суті суспільної небезпеки необережного злочину, вчиненого кількома суб'єктами, постає важливим науковим завданням, оскільки порівняльна характеристика такої небезпеки з небезпекою інших кримінально-деліктних проявів (співучастю, одноособовим злочином тощо) дасть змогу краще усвідомити об'єктивні властивості та юридичну природу необережного співзаподіяння.

Важливо зазначити, що в сучасній теорії кримінального права відсутнє уніфіковане розуміння поняття «необережне співзаподіяння». В сьогоденній науці кримінального права лише «нашпують»

підходи до з'ясування суті цього явища. Розкриття основних підходів та детальний аналіз аргументів їх прихильників не можуть бути реалізовані у межах статті і потребують окремого дослідження. Тому обмежимося лише описом того, які основні групи поглядів сформувались у науці кримінального права відносно необережного співзаподіяння та його суспільної небезпеки.

Майже всі дослідники необережного співзаподіяння порушують питання суспільної небезпеки цього явища. Так, І.Р. Харитонова вважає, що вчинення злочину кількома особами навіть через необережність характеризується більш високим ступенем суспільної небезпеки, ніж одноособовий необережний злочин, і спеціальна регламентація дала б змогу враховувати цю обставину при встановленні відповідальності за такий тип небезпечних дій [1, с. 27]. Р.Р. Галіакбаров зазначає, що суспільна небезпека необережного співзаподіяння поряд з іншими параметрами визначається тим, що такі посягання через збіг кількох осіб в одному злочині ускладнені за об'єктивними показниками їх виконання, що нерідко викликає загибель людей, заподіяння їм тілесних ушкоджень, знищення матеріальних цінностей тощо. Ця обставина починає набувати істотного значення з урахуванням виявленої тенденції зростання необережних злочинів, що зумовлена збільшенням технічної озброєності всіх сфер людської діяльності і глобальним впливом людини на екологічні системи, що оточують її [2, с. 65]. І.М. Тяжкова також стверджує про «очевидну підвищену небезпеку шкоди, яка завдається сукупними діями (бездіяльністю) декількох осіб, що діють необережно» [3, с. 54]. На думку Д.А. Безбородова, необхідно розрізняти необережне спільне вчинення злочину і збіг дії. Перше має більшу суспільну небезпеку, ніж аналогічний, але одноособово вчинений злочин [4, с. 14]. О.В. Курсаєв розглядає суспільну небезпеку необережного співзаподіяння в контексті необережної злочинності в цілому. Вчений порівнює суспільну небезпеку одиничного необережного злочину із аналогічним умисним злочином, констатує нижчий рівень суспільної небезпеки необережного злочину на підставі механізму вчинення злочину і даних про особу необережного злочинця. Водночас зазначається, що шкода, яка завдається необережною злочинністю, перевищує шкоду від умисних злочинів, що підвищує значущість протидії необережній злочинності [5, с. 40].

Отже, серед дослідників необережного співзаподіяння складаються такі підходи до розуміння суспільної небезпеки цього явища. Вчені однієї групи (І.Р. Харитонова, І.М. Тяжкова, Д.А. Безбородов) порівнюють суспільну небезпеку таких одиничних явищ, як необережне співзаподіяння та одноособовий необережний злочин; результатом порівняння є висновок про підвищену суспільну небезпеку необережного співзаподіяння. Науковці іншої групи (Р.Р. Галіакбаров, О.В. Курсаєв) оцінюють суспільну небезпеку необережного співзаподіяння як складової масового явища – необережної злочинності в

цілому; ці автори уникають співставлення небезпеки одиничних багатосуб'єктного та одноособового необережних злочинів.

Метою статті є оцінка рівня наукової аргументації тези про підвищену суспільну небезпеку необережного співзаподіяння порівняно з одноособово вчиненим необережним злочином, а також формулювання висновків, яких можна дійти на підставі зазначеної оцінки.

Отже, самостійного вивчення потребує питання про те, чи можна вважати вчинення злочину декількома суб'єктами через необережність таким, що має більш високий ступінь суспільної небезпеки, ніж одноособовий необережний злочин. Складність відповіді на це запитання полягає в тому, що сама категорія «суспільна небезпека» не має однозначного тлумачення у теорії кримінального права, адже розуміння змісту суспільної небезпеки належить до дискусійних питань кримінального права. Погоджуючись з положенням про те, що суспільна небезпека не залежить від волі і свідомості законодавця, який здатний лише пізнавати й оцінювати цю властивість злочину, вітчизняна кримінально-правова наука не виробила єдиного погляду на ту роль, котру у цьому зв'язку відіграють ознаки суб'єктивної сторони злочину. У вирішенні цього питання можна виокремити два різні підходи. Прихильники одного з них характеризували суспільну небезпеку як властивість, що залежить тільки від специфіки об'єкта посягання, а також розміру, способу, місця, часу і обстановки заподіяння шкоди [6, с. 97]. Представники іншого підходу відштовхувалися від положення, відповідно до якого небезпека суспільна є властивістю, що стосується злочину в цілому і визначається не лише об'єктивними ознаками, але й суб'єктивними (виною, мотивом, метою) [7, с. 122]. Існують й інші підходи до розкриття суті суспільної небезпеки.

Цілком розуміючи потребу в самостійному вивченні категорії «суспільна небезпека», для досягнення цілей цього дослідження ми будемо спиратись на доктринально усталене (хоча і неспірне) розуміння цього поняття, яке виводять за допомогою логічних прийомів тлумачення зі змісту ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України), де передбачені ознаки малозначного діяння. Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Таким чином, поняття суспільної небезпеки формулюється доктриною як властивість діяння завдавати істотну шкоду суспільним відносинам, що поставлені під охорону кримінального закону, або ставити ці відносини у реальну загрозу заподіяння такої шкоди.

Звернемо увагу й на те, що в теорії кримінального права існують погляди, відповідно до яких вчинення злочину у співучасті не є обставиною, що підвищує суспільну небезпеку вчиненого [8, с. 86; 9, с. 51].

Спостерігається і така закономірність, що під час необережних діянь декількох осіб злочинний результат часто постає їх сумою, отже, окреме діяння, взяте саме по собі, не є настільки каузально «зарядженим», щоб бути здатним самостійно викликати злочинний наслідок. Таким чином, цілком можна дійти висновку, що ступінь індивідуальної вини суб'єкта слід визнавати в цілому більшою мірою вибачальним, аніж вини особи, яка допустила таке діяння (порушення правил безпеки), котре саме по собі, без додаткових привідних обставин, було здатне викликати злочинний результат.

Вище ми уже зазначали, що, на думку І.Р. Харитонової, вчинення злочину кількома особами навіть через необережність характеризується більш високим ступенем суспільної небезпеки, ніж одноособовий необережний злочин, і спеціальна регламентація дала б змогу врахувати цю обставину при встановленні відповідальності за такий тип небезпечних дій. Цю тезу вчений намагається підкріпити аргументом про те, що юристи, які вивчають необережні злочини у сфері використання техніки, встановили, що розбіжності у ступені соціально-етичної деформації особистості цієї категорії злочинців є настільки значними, що зближують частину з них із законослухняними громадянами, а інших – з особами, винуватими у вчиненні умисних злочинів. Звідси випливає необхідність диференційованого підходу до цих осіб як під час розробки профілактичних заходів, так і під час застосування заходів відповідальності та покарання [1, с. 27].

Звертає на себе увагу та обставина, що І.Р. Харитонova (як, власне, і більшість інших дослідників необережного співзаподіяння) вдається до простої констатації тези про більш високий ступінь суспільної небезпеки багатосуб'єктного необережного злочину порівняно з вчиненням одноособово, не підкріплюючи свою думку належними аргументами. Подальший текст про розбіжності у ступені соціально-етичної деформації є аргументом на користь того, що суб'єкти необережного співзаподіяння мають різні характеристики особистості, і цей довід зовсім не пов'язаний із висловленим положенням про більшу суспільну небезпеку необережного співзаподіяння порівняно з необережним злочином, вчиненим одним суб'єктом.

Таку саму малоказову констатацію висловлює І.М. Тяжкова, яка зазначає, що, незважаючи на очевидну підвищену небезпеку шкоди, яка завдається сукупними діями (бездіяльністю) декількох осіб, що діють необережно, розширення меж співучасті за рахунок таких осіб видається ані теоретично, ані практично необґрунтованим. З теоретичної точки зору інститут співучасті у такому разі буде настільки розпливчастим та аморфним, що встановити чіткі критерії цього інституту виявиться неможливим. З практичної точки зору підвищений ступінь суспільної небезпеки осіб, що діють спільно та умисно, буде нівелюватись прирівняннями до неї за ступенем небезпеки необережними діями [3, с. 54].

Враховуючи дискусійність питання про підвищену суспільну небезпеку шкоди, яка спричиня-

ється сукупними діяннями декількох осіб, що діють необережно, а також спірність тези про підвищену суспільну небезпеку співучасті, вважаємо, що думка І.М. Тяжкової про нівелювання небезпеки співучасті внаслідок прирівнювання до неї необережної спільної поведінки декількох осіб видається не повною мірою обґрунтованою. Вважаємо, що аргументація неприйнятності інституту необережної співучасті має будуватись на інших підставах. Такими підставами можуть вважатись, наприклад, юридична сутність співучасті, тобто умисний характер психічного ставлення учасників до спільного вчинення умисного злочину; розуміння природи співучасті у країнах з дуалістичною системою відповідальності за спільно вчинений злочин, де лише діяльність підбурювача і пособника визнається співучастю, а поведінка виконавця виведена за межі співучасті; конструкція форм співучасті; експес виконавця; добровільна відмова співучасників – всі ці положення не можуть бути поширені на «необережну співучасть».

Д.А. Безбородов пише, що теорії кримінального права відомі достатньо чіткі критерії суспільної небезпеки, які дають змогу визначити її показники стосовно умисних і необережних діянь, вчинених одноособово, меншою мірою розроблені критерії суспільної небезпеки стосовно злочинів, що вчиняються у співучасті (передусім це стосується співучасті із розподілом ролей), і майже зовсім не існує критеріїв суспільної небезпеки необережних злочинів, що вчинені під час необережної участі кількох осіб [4, с. 6]. З висловленими цим автором положеннями можна погодитись лише частково. Так, правильною є позиція про недостатнє вивчення теорією кримінального права необережних злочинів, що вчиняються кількома особами. Що ж стосується тези про чіткі критерії суспільної небезпеки, які відомі теорії кримінального права, то з цим погодитись важко. Як було зазначено вище, наукою кримінального права лише сформульоване розуміння сутності суспільної небезпеки, яке поділяють далеко не всі автори, а також якісні (характер) та кількісні (ступінь) характеристики суспільної небезпеки, зміст яких є вельми розмитим.

Водночас треба віддати належне автору, оскільки він намагається сформулювати відповідні критерії. Д.А. Безбородов висуває тезу про те, що сутність суспільної небезпеки багатосуб'єктного злочину полягає саме в тому, що він несе у собі негативну ціннісну орієнтацію конкретної особи (або кількох осіб) і здатне слугувати прецедентом для повторення у майбутньому [4, с. 7].

На підставі порівняння наведених науковцем положень із висловленими в науці раніше, неважко дійти висновку, що Д.А. Безбородов приєднався до однієї з концепцій суспільної небезпеки, яка була свого часу викладена у працях П.А. Фефелова. Цей науковець сутність суспільної небезпеки вбачав не у здатності діяння завдати шкоду, а в його здатності слугувати «соціальним прецедентом» (прикладом для наслідування), створювати загрозу повторення антисуспільної поведінки [10, с. 27]. Проти цієї

точки зору у літературі висловлювались заперечення. Наприклад, Г.П. Новосолов зазначав, що прикладом для наслідування можуть бути і законслухняні форми поведінки, отже, таку властивість діяння не можна пов'язувати ані з сутністю суспільної небезпеки, ані зі злочином як таким; при злочинній недбалості навряд чи взагалі можна стверджувати про наслідування людей; наслідування стосується не самої суспільної небезпеки, а реакції людей на суспільно небезпечні діяння [11, с. 95].

На наш погляд, Д.А. Безбородов правий лише частково. Термін «багатосуб'єктний злочин», яким оперує автор, постає родовим поняттям, яке включає в себе два видових: умисний багатосуб'єктний злочин і необережний багатосуб'єктний злочин. Перший охоплює співучасть у злочині, другий – необережне співзаподіяння. Тому очевидним є той факт, що Д.А. Безбородов розкриває сутність суспільної небезпеки лише щодо умисного багатосуб'єктного злочину. Негативну ціннісну орієнтацію і здатність слугувати прецедентом автор необгрунтовано поширює на необережні багатосуб'єктні злочини. На сьогодні кримінологією в цілому доведено психологічний механізм вчинення необережного злочину, згідно з яким особа, що припускається необережного діяння, в момент вчинення не вважає свою поведінку злочинною. Цю закономірність в аспекті необережного співзаподіяння правильно підкреслив Р.Р. Галіакбаров: «Вчинювані суб'єктами (навіть усвідомлено) спільні дії самі по собі (без злочинних наслідків) байдужі для кримінального права. У відповідний момент співзаподіяння шкоди не усвідомлюють кримінальної протиправності цих дій, тому сам факт вчинення злочину фіксується свідомістю винних уже після настання шкідливих наслідків» [12, с. 92].

На думку Д.А. Безбородова, процес руйнування негативної ціннісної орієнтації, що міститься у злочинному діянні, яке вчиняється необережними діями (бездіяльністю) кількох осіб, і усунення антисуспільного прецеденту шляхом реалізації кримінальної відповідальності становить засади кримінально-правової боротьби з необережною злочинністю [4, с. 8].

Якщо із тезою про руйнування негативної ціннісної орієнтації потенційного необережного злочинця в цілому ще можна погодитись (хоча як це реалізувати на практиці? – С. Б.), то погляд про кримінальну відповідальність як засіб усунення антисуспільного прецеденту і фундамент кримінально-правової боротьби з необережною злочинністю видається недостатньо обгрунтованим. Як неодноразово підкреслювалось у кримінологічній та кримінально-правовій літературі, при вчиненні необережного злочину суб'єкт не усвідомлює злочинного характеру своєї поведінки. Так, на сьогодні доктриною кримінального права не заперечується факт відсутності усвідомлення суспільної небезпеки своєї поведінки суб'єкта злочинної недбалості у момент вчинення діяння. На це звертає увагу В.О. Навроцький: «Щодо цього виду необережності українські вчені, по суті, однастайні в тому, що при недбалості особа не усвідомлює суспільно небезпечного характеру своєї дії

або бездіяльності» [13, с. 286]. Варто мати на увазі, що деякі необережні злочини взагалі вчиняються переважно через недбалість. Наприклад, в результаті вивчення О.В. Гороховською судової практики щодо суб'єктивної сторони вбивства через необережність (ст. 119 КК України) встановлено, що у 95% винна особа діє зі злочинною недбалістю, і лише в 5% – зі злочинною самовпевненістю [14, с. 88]. Цікавим є той факт, що інші емпіричні дані були отримані В.А. Нерсисяном стосовно автотранспортних злочинів. Досліджені свого часу цим автором 675 справ про злочини, вчинені на автотранспорті, дали змогу дійти висновку, що у 75,2% ставлення винуватих до наслідків характеризувалось самовпевненістю, а в 24,8% – недбалістю [15, с. 111].

Водночас у теорії кримінального права існує дискусія стосовно того, чи усвідомлює суспільну небезпеку своєї поведінки суб'єкт під час вчинення необережного діяння через злочинну самовпевненість. Ця дискусія не є завершеною, і в цілому можна дійти висновку про формування двох протилежних позицій щодо розв'язання цієї проблеми [13, с. 286–287]. Враховуючи, що це питання потребує самостійного дослідження, наведемо лише аргументи представників одного з поглядів, які видаються нам більшою мірою обгрунтованими. Свого часу відомий дослідник необережних злочинів П.С. Дагель зазначив, що особа, котра вчиняє те чи інше діяння, розуміє і передбачає, що своїми діями створює певну небезпеку для охоронюваних законом інтересів. Науковець ставить питання про те, чи означає це, що при самовпевненості винуватий усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності. Відповідь на нього він давав таку: «Передбачення суспільно небезпечних наслідків при самовпевненості аж ніяк не є рівнозначним усвідомленню суспільної небезпеки вчинюваного діяння, оскільки воно нейтралізується впевненістю у ненастанні цих наслідків. Усвідомлення суспільної небезпеки діяння – це усвідомлення того, що діяння спричиняє шкоду суспільству, причому це усвідомлення певного характеру шкоди, яка завдається суспільним інтересам (що визначається тими суспільно небезпечними наслідками, які особа не виключає – бажає або свідомо припускає). Будучи впевненим у відверненні небезпечних наслідків, суб'єкт впевнений у тому, що його діяння не спричинить шкоди суспільству, тобто не усвідомлює його суспільно небезпечного характеру» [16, с. 107–108].

Наведене свідчить про обмежену здатність загрози кримінальною відповідальністю бути засобом усунення антисуспільного прецеденту і фундаментом кримінально-правової боротьби з необережною злочинністю.

Останнім часом у кримінально-правовій літературі деякі автори пропонують розрізняти необережне спільне вчинення злочину і збіг дії. Перше вважається таким, що має більшу суспільну небезпеку, ніж аналогічний, але одноособово вчинений злочин [4, с. 14]. З приводу суспільної небезпеки збігу дії Д.А. Безбородов пише: «Окремо у цьому

розумінні постає так званий збіг дії. Оскільки збіг дій (бездіяльності) декількох винуватих у часі і просторі є виявом не більше, ніж зв'язку співіснування, стверджувати про підвищення суспільної небезпеки проблематично. Проте, не дивлячись на цю обставину, збіг дії потребує самостійного дослідження саме у межах багатосуб'єктності – хоча суспільна небезпека його практично не змінюється, питання про підстави кримінальної відповідальності та її межі лишається» [4, с. 14].

На нашу думку, аналізуючи збіг дії, Д.А. Безбородов впритул підійшов до розкриття суті і порівняльної характеристики суспільної небезпеки багатосуб'єктного необережного злочину. Автор звернув увагу на відсутність підстав визнавати підвищений ступінь суспільної небезпеки під час просторово-часового збігу необережних діянь. При цьому Д.А. Безбородов вбачає такі підстави при необережному співзаподіянні, хоча не обґрунтовує цю позицію.

З огляду на викладене можна дійти висновків про підтвердження висунутої на початку статті гіпотези.

Результати сучасних досліджень підтверджують факт неусвідомлення особою в момент вчинення необережного діяння його злочинності, отже, загроза потенційною кримінальною відповідальністю не може ефективно впливати на особу, яка не вважає свою поведінку злочинною.

Під час вчинення необережних діянь декількома суб'єктами злочинний результат часто постає їх інтегративним цілим, отже, окреме діяння, взяте саме по собі, не є настільки каузально «зарядженим», щоб бути здатним самостійно викликати злочинний наслідок. Це означає, що ступінь індивідуальної вини суб'єкта слід визнавати в цілому не більшим, аніж вини особи, яка допустила таке діяння (порушення правил безпеки), котре саме по собі, без додаткових привідних обставин, було здатне викликати злочинний результат.

Суспільна небезпека багатосуб'єктних необережних діянь має визначатись тими самими критеріями, що й інших необережних злочинів, вчинених одноособово, тобто, переважно небезпекою і тяжкістю наслідків. Висновок деяких юристів про підвищену суспільну небезпеку необережного співзаподіяння є умоглядним; він не підтверджується дослідницькими даними і не ґрунтується на них. Це означає, що можливе запровадження *de lege ferenda* кримінально-правових норм про необережне співзаподіяння має аргументуватись не довільним висновком про підвищену суспільну небезпеку цього явища порівняно із одноособово вчиненим необережним злочином, а спиратись на інші підстави.

Науковий пошук і обґрунтування цих підстав становить предмет окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Харитонова И.Р. Объективные признаки неосторожного сопричинения в уголовном праве / И.Р. Харитонова // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью : межвуз. сб. науч. тр. – Омск : Изд. Омской высшей школы милиции МВД СССР, 1983. – С. 25–30.
2. Галиакбаров Р.Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия : [учебное пособие] / Р.Р. Галиакбаров. – Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1987. – 96 с.
3. Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / И.М. Тяжкова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 278 с.
4. Безбородов Д.А. Неосторожные многосубъектные преступления: понятие и квалификация : [учебное пособие] / Д.А. Безбородов. – СПб. : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. – 60 с.
5. Курсаев А.В. Неосторожное сопричинение в российском уголовном праве : [монография] / А.В. Курсаев. – М. : Юрлитинформ, 2015. – 280 с.
6. Ляпунов Ю.И. Общественная опасность деяния как универсальная категория советского уголовного права / Ю.И. Ляпунов. – М. : ВЮЗШ МВД СССР, 1989. – 119 с.
7. Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций (аксиологические аспекты) / П.П. Осипов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 134 с.
8. Шаргородский М.Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М.Д. Шаргородский // Известия ВУЗов. – Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 84–97.
9. Сердюк П.П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : [монографія] / П.П. Сердюк. – Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. – 800 с.
10. Фефелов П.А. Механизм уголовно-правовой охраны. Основные методологические проблемы / П.А. Фефелов. – М. : Наука, 1992. – 230 с.
11. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г.П. Новоселов. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – 208 с.
12. Галиакбаров Р.Р. Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки : [учебное пособие по спецкурсу «Спорные вопросы соучастия в преступлении»] / Р.Р. Галиакбаров. – Свердловск : Свердловский юридический институт, 1973. – 140 с.
13. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підручник] / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
14. Гороховська О.В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності : [монографія] / О.В. Гороховська ; наук. ред. А.А. Музика. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2007. – 180 с.
15. Нерсесян В.А. Некоторые проблемы неосторожной формы вины / В.А. Нерсесян // Советское государство и право. – 1989. – № 3. – С. 110–114.
16. Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве / П.С. Дагель // Ученые записки. – 1968. – Вып. 21. Часть 1. – С. 106–110.